

PRZEJMOWANIE OBSZARÓW LEŚNYCH OD WŁADZ I OBYWATELI NIEMIECKICH W WIELKOPOLSCE W LATACH 1919–1922

Tadeusz Janicki

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

WSTĘP

Jednym z głównych zadań, przed którym stanęło utworzone w 1919 roku Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej (MbDP), było zabezpieczenie i przejęcie przyznanego Polsce przez traktat wersalski mienia niemieckiego. Istotną częścią składową tego majątku były lasy, zarówno te należące do państwa pruskiego i członków pruskiego domu panującego, jak i te należące do osób prywatnych narodowości niemieckiej, którym nie przysługiwało prawo do otrzymania obywatelstwa polskiego.

Działania MbDP, Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu i poznańskiego komisarjatu Głównej Komisji Likwidacyjnej, zmierzające do przejęcia obszarów leśnych od władz i obywateli niemieckich, stanowią zasadniczy przedmiot niniejszych rozważań. Główne pytania badawcze dotyczą podstaw prawnych, procedur i rezultatów powyższego procesu. Pod względem terytorialnym artykuł obejmuje województwo poznańskie w granicach z 1919 roku, które poza historyczną Wielkopolską obejmowało również Kujawy i część Pomorza z Bydgoszczą. Stało się tak, gdyż województwo poznańskie pod względem administracyjnym stanowiło okrojoną kontynuację pruskiej Prowincji Poznańskiej.

Ramy chronologiczne obejmują okres od połowy 1919 do końca kwietnia 1922 roku, czyli od podpisania traktatu wersalskiego i utworzenia MbDP do momentu zakończenia działalności tego ministerstwa¹. Podstawę źródłową pracy, poza nieliczną literaturą przedmiotu, stanowią akta MbDP i Okręgowej Dyrekcji Lasów Państwowych w Poznaniu, zdeponowane w Archiwum Państwowym w Poznaniu.

LASY PROWINCJI POZNAŃSKIEJ

Przedstawienie procesu przejmowania lasów wymaga chociażby krótkiej charakterystyki lasów Prowincji Poznańskiej i następnie województwa poznańskiego. Z powodu intensywnej gospodarki rolnej lesistość Prowincji Poznańskiej była niska i w 1900 roku wynosiła niespełna 20%. Po odzyskaniu niepodległości i utworzeniu województwa poznańskiego odsetek lasów uległ dalszemu zmniejszeniu, ze względu na przyznanie przez traktat wersalski Niemcom zachodnich i północno-zachodnich powiatów byłej Prowincji Poznańskiej, które były najbardziej zalesione (tab. 1).

Tab. 1. Powierzchnia i lesistość Prowincji Poznańskiej oraz województwa poznańskiego w 1900 i 1922 roku

Tab. 1. Area and forest cover of the Province of Poznań in 1900 and the Poznań Province and 1922

Jednostka administracyjna <i>Administrative Unit</i>	Obszar ogółem w ha <i>Total area in ha</i>	Powierzchnia lasów w ha <i>Forest area in ha</i>	Lesistość Lasy na 100 ha <i>Forests per 100 ha</i>
Prowincja Poznańska <i>Province of Poznan</i> 1900	2 899 152	572 654	19,75
Województwo poznańskie <i>Voivodeship of Poznan</i> 1922	2 648 062	462 113	17,45

Źródło: L. Pączewski, 1924, *Lasy, przemysł i handel drzewny w Polsce*, Warszawa, s. 22.

1 Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej zostało utworzone Ustawą z dnia 1 sierpnia 1919 roku o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej, która weszła w życie 12 sierpnia 1919 roku. Zlikwidowano je Ustawą z dnia 7 kwietnia 1922 roku w przedmiocie zniesienia Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej. Ministerstwo faktycznie przestało istnieć z chwilą wejścia Ustawy w życie, tj. 28 kwietnia 1922 roku. Patrz: Dz.U. z 1919 r. Nr 64 poz. 385, Dz.U. z 1922 r. Nr 30 poz. 247.

W Prowincji Poznańskiej najbardziej zalesione były powiaty: skwierzynski (Skwierzyna – niem. *Schwerin*) 50%, wieleński (Wieleń – *Filene*) 40–50%, czarnkowski 35–40%, międzychodzki (Międzychód – *Birnbaum*), międzyrzecki (Międzrzecz – *Meseritz*) i bydgoski 30–35%. Pozostałe powiaty były mało zalesione, a w powiatach Gniezno i Mogilno obszar lasów wynosił mniej niż 5% ich ogólnej powierzchni². Po przyznaniu Niemcom w 1919 roku powiatów: skwierzynskiego, wieleńskiego i międzyrzeckiego najbardziej zalesionymi powiatami województwa poznańskiego były powiaty czarnkowski i bydgoski.

W strukturze lasów jednoznacznie dominowały lasy iglaste rosnące na 506 466 ha. Lasy liściaste zajmowały 66 936 ha (w tym dęby jedynie 3252 ha). Wśród drzew iglastych dominowała sosna, która stanowiła ponad 83% ogólnej powierzchni lasów³.

Tab. 2. Struktura własnościowa lasów w Prowincji Poznańskiej i województwie poznańskim w latach 1878–1922

Tab. 2. The ownership structure of forests in the Province of Poznań and the Poznań Province in the years 1878–1922

Jednostka administracyjna <i>Administrative Unit</i>	Rok <i>Year</i>	Lasy w ha			
		państwowe <i>national</i>	komunalne, kościelne i innych instytucji prawnych <i>municipal, church and of other legal institutions</i>	prywatne <i>private</i>	ogółem <i>in total</i>
Prowincja Poznańska <i>Province of Poznan</i>	1878	162 029	14 110	409 638	585 777
	1890	173 118	22 672	377 612	573 402
	1900	185 012	20 269	367 573	572 854
Województwo poznańskie <i>Voivodeship of Poznan</i>	1922	199 643	262 470		462 113

Źródło: L. Pączewski, *Lasy, przemysł i handel...*, dz. cyt., s. 19–20.

2 P. von Krische, C. von Riemann, oprac., 1907, *Die Provinz Posen: ihre Geschichte und Kultur unter besonderer Berücksichtigung ihrer Landwirtschaft. Mit einer naturwissenschaftlich-geologischen Abhandlung über die Provinz*, Stassfurt (dalej: *Die Provinz Posen. Ihre Geschichte und Kultur...*), s. 187.

3 Ogólna powierzchnia lasów w 1893 roku w Prowincji Poznańskiej wynosiła 573 402 ha, a struktura własności była następująca: rodzina panująca 642 ha, lasy państwowe 173 118 ha, gminne 11 409 ha, fundacyjne 4571 ha, spółdzielcze 662 ha, prywatne 396 970 ha. Patrz: *Die Provinz Posen. Ihre Geschichte und Kultur...*, s. 188.

W strukturze własnościowej lasów Prowincji Poznańskiej i województwa poznańskiego dominowały lasy prywatne. Jednak, jak wynika z tabeli 2, na przełomie XIX i XX wieku przy niewielkich zmianach ogólnego obszaru lasów w Prowincji Poznańskiej obszar lasów prywatnych systematycznie malał, a obszar lasów państwowych systematycznie rósł. Wynikało to z wyrębów oraz sprzedaży lasów przez właścicieli prywatnych oraz polityki państwa pruskiego zmierzającej do podniesienia lesistości tej prowincji w drodze kupowania lasów prywatnych i zalesiania nieużytków.

PODSTAWY PRAWNE PRZEJMOWANIA MIENIA NIEMIECKIEGO

Prawo Polski do likwidacji mienia niemieckiego, państwowego i prywatnego, wpływało z postanowień traktatu wersalskiego. Artykuł 256 traktatu wersalskiego stanowił, że „mocarstwa, którym zostały odstąpione terytoria niemieckie, otrzymują wszystkie dobra i wszelką własność Rzeszy lub państw niemieckich” oraz „prywatne dobra byłego cesarza Niemiec i innych osób pochodzenia królewskiego” „położone w obrębie tych terytoriów”. Powyższy artykuł stanowił podstawę prawną do przejęcia na rzecz Polski całej państwowej własności niemieckiej oraz własności członków niemieckich domów panujących. Następowo to z urzędu poprzez wpisanie w księgach wieczystych polskiego skarbu państwa jako właściciela, w miejsce poprzednich właścicieli niemieckich⁴. Na tej podstawie nastąpiło również prawne przejęcie lasów znajdujących się w posiadaniu Rzeszy oraz członków niemieckich domów panujących.

O ile przejęcie dóbr państwowych oraz należących do cesarza i członków jego rodziny nie budziło wątpliwości, to odnośnie innych osób, określonych w traktacie jako „inne osoby pochodzenia królewskiego”, toczył się pomiędzy państwem polskim a zainteresowanymi osobami długotrwały spór prawny. Strona polska dowodziła, że zgodnie z dosłownym tłumaczeniem użytego w traktacie zwrotu *des autres personnes royales* (osób pochodzenia królewskiego) na rzecz Polski przechodzą nie tylko majątki rodziny cesarskiej, lecz również wszystkich przedstawicieli rodów tzw. zmedjatyzowanych, czyli potomków dawniejszych władców drobnych państw niemieckich, którzy przestali panować po kongresie wiedeńskim. W Wielkopolsce spór dotyczył majątków (w 1924 roku): Alberta ks. Thurn und Taxis (Krotoszyn, Glińnica, Łękocin i Odolanów o powierzchni 23 890 ha, w tym 13 112 ha lasu) i Hermana ks. Stolberg-Wernigerode (Borzęciczki i Wziąchów, Międzyborze [pow. Koźmin] i Potarzyca [pow. Jarocin] o powierzchni 7738 ha, w tym 2319 ha lasu). Po długotrwałych sporach sądowych, także na forum międzynarodowym,

4 Należy w tym miejscu dodać, że Polska nie otrzymywała tych dóbr za darmo. Na zasadzie art. 256 ich wartość miała zostać oszacowana przez Komisję Odszkodowań w Paryżu, a następnie Polska musiała wpłacić tak obliczoną sumę na konto Komisji w Paryżu, która z kolei miała ją zapisać na dobro Niemiec i potrącić z sum należnych sprzymierzeńcom od rządu niemieckiego z tytułu odszkodowań. Patrz: K. Kierski, 1929, *Bilans likwidacji niemieckiej w Polsce*, [w:] „Strażnica Zachodnia”, R. 8, 10–12, nr 4, (dalej: K. Kierski, *Bilans likwidacji...*), s. 393.

Polska zmuszona była zapłacić pełne odszkodowanie za przejście w 1927 roku majątku ks. Thurn und Taxis, a majątek ks. Stolberg-Wernigerode pozostał we władaniu tej rodziny do 1945 roku⁵.

Z kolei na podstawie art. 92 i 297 traktatu wersalskiego Polska uzyskała prawo przejęcia (likwidacji) „wszystkich majątków, praw i udziałów należących w chwili uprawomocnienia się traktatu do obywateli niemieckich”. Oznaczało to, że Polska ma prawo przejąć nie tylko majątek nieruchomy (w tym także lasy), ale także wszelki majątek ruchomy oraz wszelkie prawa, wierzytelności i należności, a nawet walory i gotówkę⁶. Jednak możliwość likwidacji prywatnego majątku niemieckiego podlegała daleko idącym ograniczeniom. Po pierwsze likwidacji podlegał jedynie majątek tych Niemców, którzy w chwili uprawomocnienia się traktatu (czyli 10 stycznia 1920 roku) byli obywatelami niemieckimi. Powyższych osób było stosunkowo niewiele, gdyż według traktatu obywatelstwo niemieckie zachowali tylko ci Niemcy, którzy zamieszkali na terytorium należącym od 1919 roku do Polski po 1 stycznia 1908 roku. Pozostałym Niemcom przyznano obywatelstwo polskie i wyłączono spod działania przepisów o likwidacji. Poza tym, w odróżnieniu od Francji i Belgii, Polska musiała wypłacać właścicielom likwidowanych majątków odszkodowanie w wysokości ich całkowitej wartości⁷.

Począwszy od zakończenia wojny niemieckie i prywatni właściciele nie pozostawali bierni wobec grozących im strat majątkowych i na wszelkie możliwe sposoby starali się przeszkodzić Polsce w zrealizowaniu ich uprawnień traktatowych. Na terytorium wyzwolonym przez powstańców wielkopolskich było to niemożliwe, jednak na pozostałych terytoriach przyznanych Polsce, ale objętych przez władze polskie dopiero po uprawomocnieniu się traktatu pokojowego (czyli 10 stycznia 1920 roku), władze niemieckie i prywatni właściciele podjęli działania zmierzające do usunięcia zagrożonych przejęciem nieruchomości spod działania art. 256 oraz art. 92 i 297. Z reguły polegało to na pozornym przepisaniu zagrożonych nieruchomości na osoby trzecie lub innych zmianach ich statusu prawnego⁸. Działo się tak pomimo wyraźnego zapisu ust. 2 art. 297 traktatu pokojowego stwierdzającego, że właściciel niemiecki nie będzie mógł ani rozporządzać majątkami, prawami i udziałami podlegającymi likwidacji, ani obciążać ich bez zgody rządu polskiego⁹.

5 A. Bielecki, 1922, *Osoby pochodzenia królewskiego w Traktacie Wersalskim*, [w:] „Przegląd Administracyjny”, R. 2, z. 13–14, s. 391–393; A. Ostrowski, red., 1926, *Księga adresowa gospodarstw rolnych województwa poznańskiego*, Poznań, s. 108–109, 144–151.

6 K. Kierski, *Bilans likwidacji...*, s. 397.

7 Tamże, s. 398.

8 Miedzy innymi rząd pruski chciał uchronić przed przejęciem przez Polaków utworzone na ziemiach polskich w ramach działań germanizacyjnych osady kolonizacyjne. W tym celu przepisał na rzecz osadników niemieckich tytuł własności zajmowanych przez nich gospodarstw, który faktycznie należał do skarbu pruskiego i scedował na rzecz „Bauernbanku” w Gdańsku wszystkie renty, którymi gospodarstwa te były obciążone. Z kolei właściciele ordynacji, które miały status lenna korony pruskiej, dokonywali ich przekształcenia w prywatną własność osób fizycznych. Patrz: K. Kierski, *Bilans likwidacji...*, s. 394; J. Krasucki, 1962, *Stosunki polsko niemieckie 1919–1925*, Poznań, s. 266–268; APP, *Majątek Krotoszyn – K. Thurn und Taxis*, sygn. 111, k. 191–199.

9 K. Kierski, 1921, *Likwidacja majątków niemieckich według traktatu pokoju. Z dodaniem odnośnych przepisów traktatu oraz ustawodawstwa polskiego*, Poznań, (dalej: K. Kierski, *Likwidacja majątków...*), s. 14.

Zasadnicze polskie akty prawne dotyczące przejmowania majątków niemieckich wydane zostały w okresie od połowy 1919 do końca 1921 roku. Pierwszym z nich było zarządzenie Głównej Komisji Likwidacyjnej w Poznaniu z 22 sierpnia 1919 roku stanowiące, że wszelkie czynności prawne (*Rechtshandlungen*) Rzeszy i państw związkowych po 4 października 1918 roku są przez państwo polskie uznawane za nieważne¹⁰.

Kolejnym krokiem były: Ustawa z dnia 4 marca 1920 roku o rejestracji i zabezpieczeniu majątków niemieckich oraz Rozporządzenie do tej Ustawy z 10 czerwca 1920 roku¹¹. Na mocy powyższych aktów prawnych wszelkie majątki, prawa i interesy należące 10 stycznia 1920 roku do obywateli Rzeszy Niemieckiej lub osób prawnych (spółek, towarzystw i stowarzyszeń) zarządzanych lub kontrolowanych przez tychże obywateli podlegały zgłoszeniu właściwym organom administracji polskiej¹². Zgłoszona w ten sposób własność niemiecka nie mogła być sprzedawana, obciążana, wydzierżawiana ani wywożona poza granice Rzeczypospolitej bez zezwolenia prezesa Głównego Urzędu Likwidacyjnego w Warszawie działającego w porozumieniu z ministrem spraw zagranicznych i właściwym ministrem. Ministrem właściwym w stosunku do majątków rolnych i leśnych był minister rolnictwa i dóbr państwowych¹³.

W połowie 1920 roku wydane zostały dwa zasadnicze, dla przejęcia majątków niemieckich, akty prawne, a mianowicie Ustawa z dnia 14 lipca 1920 roku o przelaniu praw skarbowych państw niemieckich oraz praw członków niemieckich domów panujących na Skarb Państwa Polskiego oraz Ustawa z dnia 15 lipca 1920 roku o likwidacji majątków prywatnych w wykonaniu traktatu pokoju, podpisanego w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku¹⁴.

W pierwszym wypadku przejęcie majątku następowało poprzez wpisanie w księgach wieczystych Skarbu Państwa Polskiego w miejsce Rzeszy Niemieckiej, państw niemieckich, instytucji Rzeszy i państw niemieckich oraz byłego cesarza niemieckiego i innych członków niemieckich domów panujących¹⁵. W związku z powyższym MbDP okólnikiem Departamentu Sprawiedliwości MbDP nr 124 z 4 października 1920 roku nakazał sądom przejrzeć ksiąg wieczystych i dokonanie zmiany wszędzie tam, gdzie jako właściciel figurowało państwo niemieckie i członkowie pruskiego domu panującego¹⁶.

Jednak jeszcze zanim do tego doszło powyższy majątek przechodził pod nadzór i zarząd polskiej administracji ogólnej i specjalnej. Powyższe regulacje dotyczyły rów-

10 „Tygodnik Urzędowy” (Poznań) z 6 września 1919 roku, nr 45.

11 Dz.U. Nr 25. poz. 153 z dnia 22 marca 1920 r.; Dz.U. Nr 45 poz. 282 z dnia 10 czerwca 1920 r. Długi okres pomiędzy ogłoszeniem ustawy i koniecznego do jej wykonania rozporządzenia dał Niemcom czas na różnego rodzaju działania mające na celu uniemożliwienie przejęcia (całości lub części) majątku przez władze polskie. Patrz: K. Kierski, *Bilans likwidacji...*, s. 400–401.

12 Niezgłoszenie majątku, prawa lub interesu, ukrywanie ich, niszczenie lub usuwanie oraz zgłoszenie danych niezgodnych z rzeczywistością pociągało za sobą karę aresztu lub grzywny. Patrz: Art. 12 Ustawy z dnia 4 marca 1920 roku o rejestracji i zabezpieczeniu majątków niemieckich (Dz.U. Nr 25 poz. 153 z dnia 22 marca 1920 r.).

13 K. Kierski, *Likwidacja majątków...*, s. 14–15.

14 Dz.U. Nr. 62 poz. 400 z dnia 27 lipca 1920 r.; Dz.U. Nr. 70 poz. 467 z dnia 9 sierpnia 1920 r.

15 Dz.U. Nr. 62 poz. 400 z dnia 27 lipca 1920 r.

16 Okólnik Departamentu Sprawiedliwości MbDP nr 124 dot. wykonania Ustawy z dnia 14 lipca 1920 roku Patrz: APP, Dyrekcja Lasów Państwowych w Poznaniu, sygn. 65, k. 252.

niez znajdujących się w województwie poznańskim lasów należących wcześniej do państwa i członków domu panującego. Nadzór, a następnie zarząd państwowy, wprowadzono również w dobrach należących do tzw. rodów zmedjatygowanych, których jednak, jak już wspomniano, nie zdołano zlikwidować do końca omawianego okresu¹⁷.

W przypadku niemieckich majątków prywatnych Ustawa z dnia 15 lipca 1920 roku przewidywała trzy sposoby likwidacji: przez zbycie majątku, prawa lub interesu przez samych właścicieli w drodze dobrowolnej umowy, przez zatrzymanie ich na rzecz skarbu państwa lub przez zarządzenie sprzedaży przymusowej. W związku z powyższym (szczególnie w drugim i trzecim przypadku) postępowanie było zdecydowanie dłuższe i wymagało przeznaczenia na ten cel środków finansowych ze skarbu państwa. Postępowanie wydłużała również konieczność dokonania wyceny przez właściciela i wyznaczonych rzeczoznawców¹⁸.

Głównymi instytucjami odpowiedzialnymi za przejmowanie mienia poniemieckiego w Wielkopolsce były utworzone przy Głównym Urzędzie Likwidacyjnym dwa komitety likwidacyjne; jeden z siedzibą w Warszawie, a drugi w Poznaniu, w omawianym okresie kierowany przez Komisarza Komitetu Likwidacyjnego w Poznaniu Jana Żółtowskiego (właściciela ziemskiego z Czacza). Powyższy Komitet ściśle współpracował z Urzędem Wojewódzkim, a odnośnie przejmowania lasów również z Okręgową Dyrekcją Lasów Państwowych w Poznaniu. W skład Komitetu Likwidacyjnego wchodził jako stali członkowie: delegat Prokuratorii Generalnej RP, delegat MSZ oraz w każdym poszczególnym przypadku delegat tego ministerstwa, do właściwości którego należał likwidowany majątek (w przypadku lasów było to Ministerstwo Rolnictwa i Dóbr Państwowych)¹⁹.

Zgodnie z Ustawą Komitety zajmowały się kwalifikowaniem do likwidacji majątków, praw i interesów zarejestrowanych zgodnie z Ustawą z dnia 4 marca 1920 roku i pozostających w ewidencji poszczególnych ministerstw, urzędów i komitetów likwidacyjnych. Po zapoznaniu się ze sprawą komitet podejmował decyzję o dokonaniu lub uwolnieniu od likwidacji. Następnie decydował o sposobie przeprowadzenia likwidacji i wydawał zarządzenia konieczne do jej przeprowadzenia²⁰.

W celu przeprowadzenia przejęcia mienia po polskiej i niemieckiej stronie nominowano specjalnych głównych komisarzy szczegółowych i podlegających im komisarzy szczegółowych (zdawczych), których zadaniem było ustalenie wszystkich przedmiotów własności i posiadania państwa niemieckiego przypadających Polsce oraz dokonanie rozliczeń pieniężnych pomiędzy stroną polską i niemiecką, zgodnie

17 APP, Majątek Krotoszyn – K. Thurn und Taxis, sygn. 111, k. 255–256.

18 K. Kierski, *Likwidacja majątków...*, s. 17, 20–21.

19 Dz.U. Nr. 70 poz. 467 z dnia 9 sierpnia 1920 r.

20 Rozporządzenie Prezesa Głównego Urzędu Likwidacyjnego w przedmiocie regulaminu Komitetów Likwidacyjnych (Dz.U. Nr. 107. poz. 704 z dnia 22 listopada 1920 r.); Rozporządzenie Prezesa Głównego Urzędu Likwidacyjnego z dnia 14 maja 1921 roku w przedmiocie wykonania ustawy z dnia 15 lipca 1920 roku – o likwidacji majątków prywatnych w wykonaniu traktatu pokoju, podpisanego w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku (Dz.U. Nr. 51 poz. 321 z dnia 23 czerwca 1921 r.); Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 września 1921 roku „O likwidacji majątków prywatnych w wykonaniu traktatu pokoju, podpisanego w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku (Dz.U. Nr 84 poz. 595 z dnia 26 września 1921 r.).

z porozumieniem z 9 stycznia 1920 roku odnośnie rozrachunku finansowego przychodów i rozchodów na terytoriach odstąpionych Polsce. Jako termin do zamknięcia ww. rozrachunku przyjęto 1 października 1919 roku²¹.

PRZEJMOWANIE LASÓW Z RĄK NIEMIECKICH

Ze strony niemieckiej dla przekazania Polsce lasów państwowych powołany został Główny Komisarz szczegółowy nadleśniczy Schuster i grupa komisarzy zdawczych. Po stronie polskiej MBDP już 17 i 19 stycznia 1920 roku wyznaczyło grupę urzędników dla przejścia lasów w byłych rejencjach: poznańskiej i bydgoskiej. Wyznaczeni urzędnicy mieli udać się do miejsca przeznaczenia natychmiast po otrzymaniu w Wydziale Leśnictwa Urzędu Wojewódzkiego instrukcji dotyczących powierzonych im czynności. W celu maksymalnie szybkiego dotarcia urzędników do wskazanych nadleśnictw Wydział Leśnictwa wystąpił do władz wojskowych o pozwolenie na ich przejazd koleją²².

W celu ujednoczenia spraw związanych ze zdaniem i likwidacją administracji niemieckiej na ziemiach przyznanych Polsce, MBDP powołało jednego Komisarza Państwowego dla wszystkich ziem byłej dzielnicy pruskiej w osobie Wiktora Hinze, który dla przejścia lasów, które całkowicie lub częściowo znalazły się w polskim posiadaniu już przed 10 stycznia 1920 roku, powołał generalnego komisarza dla przejścia lasów państwowych (*Generalüberleitungskommissar*) w województwie poznańskim i za jego pośrednictwem w maju 1920 roku 22 komisarzy szczegółowych w poszczególnych nadleśnictwach (tab. 3)²³.

Tab. 3. Polscy komisarze szczegółowi dla przejścia lasów państwowych powołani 6 maja 1920 roku
Tab. 3. Polish Commissioners for the acquisition of state forests called on 6th May 1920

Nadleśnictwo – nazwa polska <i>Forest district</i> – Polish name	Nadleśnictwo – nazwa niemiecka <i>Forest district</i> – German name	Komisarz szczegółowy <i>The Commissioner Particular</i>	Siedziba Komisarza Szczegółowego <i>The Seat of the Commissioner Particular</i>
Wielowieś	Grenzheide	Nadleśniczy Seegin Gustaw	Wielowieś
Mosina	Ludwigsberg	Leśniczy Herodes Wojciech	Mosina
Leszno	Lissa	Nadleśniczy Ziółkowski Józef	Leszno

21 APP, Dykcja Lasów Państwowych w Poznaniu, sygn. 73, k. 119 i 138–139.

22 APP, Dykcja Lasów Państwowych w Poznaniu, sygn. 73, k. 24–25.

23 APP, Dykcja Lasów Państwowych w Poznaniu, sygn. 73, k. 149, 163.

Mochy	Mauche	Nadleśniczy Borowicz Kazimierz	Mochy
Czeszewo	Warthewald	Nadleśniczy Łukomski Kazimierz	Czeszewo
Zielonka	Grünheide	Nadleśniczy Krawczyński Wiesław	Zielonka
Oborniki	Obornik	Radca leśny Studniarski Stefan	Oborniki
Boruszynko	Hartigsheide	Leśniczy Łukaszyk Wawrzyn	Połajewo
Wronki	Wronke	Nadleśniczy Magdziński Stanisław	Nadolnik
Bucharzewo	Hundeshagen	Nadleśniczy Błaszyk Jan	Bucharzewo
Sieraków	Zirke	Leśniczy rewirowy Olszowski Franciszek	Sieraków
Kąty	Eckstelle	Nadleśniczy Nowak Franciszek	Kąty
Wanda	Wanda	Nadleśniczy Nowak Paweł	Przedborów k. Mikstatu
Bolewice	Buchwerder	Nadleśniczy Krzyżagórski Feliks	Bolewice
Międzychód	Birnbaum	Nadleśniczy Staniszewski Bolesław	Międzychód
Szczepankowo	Stephanswalde	Nadleśniczy Ludwiczak Ksawery	Szczepankowo
Podanin	Podanin	Nadleśniczy Weymann Wiktor	Chodzież
Gołąbki	Taubenswalde	Nadleśniczy Metzigt Tadeusz	Gościeszyn
Gniewkowo	Argenau	Nadleśniczy Borczyński Ludwik	Gniewkowo
Miradz	Mirau	Asesor leśny Woszczyński Stanisław	Miradz
Skorzęcin	Korschin	Nadleśniczy Przyłęcki Hipolit	Skorzęcin
Durowo	Durowo	Inspektor leśny Sell Antoni	Durowo

Źródło: APP, Dykcja Lasów Państwowych w Poznaniu, sygn. 73, k. 149.

Podobnie jak to było w przypadku innych rodzajów niemieckiego majątku, proces przejmowania lasów w Wielkopolsce rozpoczął się już w 1919 roku od rejestracji i zabezpieczenia lasów, budynków i urządzeń leśnych oraz akt i map. Jednocześnie, ze względu na zapisy art. 256 zobowiązujące do przekazania równowartości pieniężnej przejętych obszarów na rzecz Komisji Odszkodowawczej w Paryżu, po stronie polskiej przeprowadzono szeroko zakrojone badania archiwalne mające na celu identyfikację i rejestrację dóbr ziemskich i lasów, które przed rozbiorem stanowiły własność państwa polskiego i mogły zostać przejęte za darmo²⁴.

24 APP, Dykcja Lasów Państwowych w Poznaniu, sygn. 73, k. 1-2.

W trakcie rejestracji lasów pojawiły się rozbieżności pomiędzy danymi posiadanymi przez Wydział Leśny Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu a danymi dostarczonymi przez poszczególne nadleśnictwa, dotyczące ich zasięgu, obszaru i specyfikacji lasów oraz polskich i niemieckich nazw poszczególnych rewirów. Władze wojewódzkie zajmowały się usuwaniem tych rozbieżności od stycznia 1920 roku, rozsyłając do znajdujących się na jego terenie nadleśnictw pismo z prośbą o: podanie obszaru każdego rewiru oddzielnie, jego nazwy polskiej i niemieckiej oraz wszelkiego rodzaju poprawek i uzupełnień dotyczących ich majątku nieruchomego i ruchomego²⁵.

W rezultacie rejestracji i zabezpieczania lasów, budynków, urządzeń oraz wszelkiego rodzaju akt i map powstawały szczegółowe inwentarze poszczególnych nadleśnictw. Po ich sporządzeniu strona niemiecka protokolarnie przekazywała stronie polskiej kolejne nadleśnictwa. Następowo to na terenie danego nadleśnictwa z udziałem polskiego komisarza szczegółowego i niemieckiego komisarza zdawczego, którzy dokonywali oględzin na miejscu i podpisywali protokół zdawczo-odbiorczy²⁶.

Do 3 marca 1921 roku zdołano przejąć w ten sposób 15 nadleśnictw w poznańskiej Dyrekcji Lasów Państwowych (nadleśnictwa: Wanda, Wielowieś, Mosina, Mochy, Czeszewo, Zielonka, Kąty, Oborniki, Połajewo, Wronki, Bucharzewo, Sieraków, Bolewice, Międzychód, Wiejce) i 20 nadleśnictw w bydgoskiej Dyrekcji Lasów Państwowych (nadleśnictwa: Gniewkowo, Cierpice, Wodek, Bydgoszcz, Bartodzieje, Jachcice, Różanno, Leszyce, Stronno, Solec, Żołędowo, Skorzęcin, Szczepanowo, Gołębki, Podanin, Promno, Grabowo, Durowo, Nakło, Miradz)²⁷.

W trakcie powyższego procesu pojawiły się różnego rodzaju problemy. Obok wspomnianych już wcześniej rozbieżności dotyczących obszaru i nazewnictwa poszczególnych nadleśnictw oraz trudności z uzyskaniem od strony niemieckiej map i akt były to: brak polskich leśników, sabotowanie zarządzeń polskich władz przez leśników niemieckich, kradzieże drewna i dewastacja lasów w okresie przejściowym.

Problemy z przejmowaniem od strony niemieckiej akt i map występowały już na etapie rejestracji lasów oraz majątku ruchomego. W Urzędzie Wojewódzkim w Poznaniu koordynowano tę sprawę i jednocześnie sporządzano dokładne spisy akt i map przeznaczonych do przekazania Niemcom. Problemy z przekazywaniem akt i map koniecznych do normalnej gospodarki leśnej występowały w całym omawianym okresie, jednak w pierwszej połowie 1921 roku władze niemieckie zajęły nieprzejednane stanowisko, co doprowadziło do zerwania negocjacji międzypaństwowych w tej sprawie. Władze niemieckie odmawiały nawet wypożyczenia akt do wglądu, choć wcześniej było to praktykowane przez obie strony. W związku z powyższym MbDP wydało okólnik, w którym zakazywało wszystkim urządzeniom wydawania akt władzom niemieckim (choćby tylko do wglądu)²⁸.

25 Z 16 nadleśnictw Dyrekcji Poznańskiej lasów państwowych odpowiedzi nadesłało 12, z czego tylko w 2 przypadkach (nadleśnictwa Kąty i Wielowieś) otrzymane dane zgadzały się z danymi posiadanymi przez Wydział Leśny, referat Lasy Państwowe Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu. Patrz: APP, Dyrekcja Lasów Państwowych w Poznaniu, sygn. 73, k. 43–44.

26 APP, Dyrekcja Lasów Państwowych w Poznaniu, sygn. 73, k. 4–8.

27 APP, Dyrekcja Lasów Państwowych w Poznaniu, sygn. 65, k. 121; APP, MbDP, sygn. 615, k. 91.

28 APP, Dyrekcja Lasów Państwowych w Poznaniu, sygn. 65, k. 201, 402.

Kolejnym czynnikiem, który utrudniał sprawne przejście i właściwy nadzór nad lasami, był brak polskich leśników. Władze polskie stosunkowo szybko (już w pierwszej połowie 1920 roku) zdołały obsadzić stanowiska nadleśniczych, ale na stanowiskach leśniczych i gajowych w wielu wypadkach aż do końca omawianego okresu pozostawali Niemcy. Ci z nich, którzy mogli liczyć na obywatelstwo polskie i utrzymanie stanowiska, zachowywali się lojalnie. Pozostali, którym groziła utrata pracy i wyjazd do Niemiec, często sabotowali zarządzenia władz polskich i zaniedbywali swoje obowiązki, m.in. nie reagując na przypadki „dzikiego” wyrębu i kradzieże drewna²⁹. W ten sposób w wielu nadleśnictwach, pomiędzy ich przyznaniem stronie polskiej w czerwcu 1919 roku a pełnym przejściem przez władze polskie w 1921 roku, wytworzył się okres przejściowy, w którym, poza kradzieżami drewna, szerzyło się również kłusownictwo oraz dochodziło do zaniedbań w uprawach leśnych i normalnej gospodarce leśnej. Ponadto zdarzało się, że nie opłaćeni w terminie robotnicy leśni dokonywali samowolnych wyrębów i samowolnie sprzedawali zdobyte w ten sposób drewno. Powyższą kradzież usprawiedliwiali koniecznością zdobycia środków do życia³⁰. W rezultacie dochodziło do dewastacji lasów przed przekazaniem ich stronie polskiej. W procederze dewastacji lasów uczestniczyli również ich niemieccy właściciele, którzy we wspomnianym okresie przejściowym prowadzili nadmierny wyręb lasów, wywozili majątek ruchomy oraz podejmowali działania mające na celu uniknięcie ich przejścia przez Polskę poprzez przepisanie ich na instytucje i osoby trzecie³¹.

PODSUMOWANIE

Rezultaty przejmowania lasów przez władze polskie po I wojnie światowej w województwie poznańskim były bardzo zróżnicowane. Podobnie jak likwidacja niemieckich państwowych majątków ziemskich, przejmowanie państwowych lasów nastąpiło szybko i sprawnie. Już w końcu marca 1920 roku przejęto 15 nadleśnictw i 18 kas leśnych w Dyrekcji Poznańskiej (dawna rejencja poznańska) oraz 19 nadleśnictw i 4 kasy leśne w Dyrekcji Bydgoskiej (dawna rejencja bydgoska). Zarząd nad powyższymi nadleśnictwami władze polskie częściowo przejęły już w 1919 roku, a na dużą skalę bezpośrednio po wejściu w życie traktatu wersalskiego 10 stycznia 1920 roku. Ostatecznie do końca 1922 roku przejęto 199 643 ha lasów państwowych. Szczegółowe dane dotyczące lasów państwowych i niepaństwowych oraz ich rozmieszczenia według powiatów województwa poznańskiego zawiera tabela 4.

29 APP, MbDP, sygn. 615, k. 338; APP, Dyrekcja Lasów Państwowych w Poznaniu, sygn. 73, k. 44.

30 APP, MbDP, sygn. 615, k. 338; Z kolei chłopci z okolic Szubina za pośrednictwem patrona Kółek Rolniczych informowali Wojewodę, że w okolicy Skorzewa (Skórzewa) niemiecka firma Skowburg AG nadmiernie wycina las Piński i wywozi drewno budulcowe, którego brakuje na rynku lokalnym. Patrz: APP, MbDP sygn. 616, k. 21–22.

31 Archiwum PAN, Oddział w Poznaniu; Materiały Wiktora Schramma, sygn. 241, k. 61 APP, MbDP, sygn. 615, k. 338; sygn. 616, k. 21–22.

Zdecydowanie inaczej rzecz wyglądała w odniesieniu do lasów prywatnych. Przejmowanie (likwidacja) lasów prywatnych postępowano bardzo powoli. W związku z tym MbDP w liście do Dyrekcji Lasów Państwowych z 24 maja 1921 roku stwierdzało: „(...) o ile się rozchodzi o lasy lub przedsiębiorstwa leśne to dotychczas tak mała ich ilość pod kontrolą się znajduje, że nieodzownym się staje dokładne zbadanie, czy aby pod tym względem nie miało miejsce pewne zaniedbanie. Wobec tego zechce Dyrekcja podać do wiadomości wszystkich nadleśniczych, żeby się w okolicy swej rozejrzeli i wskazali te przedsiębiorstwa i nieruchomości leśne, które likwidacji podlegają. (...) Wskazując obiekt likwidacyjny, należy podać zarazem dane kwalifikujące go do zajęcia pod nadzór czy też pod przymusową administrację (...)”³².

Powyższa sytuacja była rezultatem słabości polskiej administracji leśnej z jednej strony i nawałem innych obowiązków, którymi została obciążona z drugiej. W pierwszym okresie jej funkcjonowania niewątpliwie najważniejszym zadaniem było przejście lasów państwowych i przywrócenie na ich obszarze normalnej gospodarki leśnej. W związku z tym przejmowanie lasów prywatnych zeszło na dalszy plan, zwłaszcza że w tej dziedzinie toczyły się spory prawne na forum międzynarodowym co do sposobu interpretowania zapisów traktatu wersalskiego dotyczących obywatelstwa polskiego, opcji i likwidacji, które zakończono dopiero w 1924 roku. Jednak pomimo to w wybranych przypadkach już w 1919 roku wprowadzono polski zarząd państwowy nad majątkami niemieckimi (np. Księstwem Krotoszyńskim należącym do ks. Thurn und Taxis)³³.

Ponadto, powolne tempo likwidacji niemieckich majątków prywatnych (w tym lasów), poza względami prawno-traktatowymi, wynikało z błędów popełnionych przez polskie władze. W opinii międzywojennego eksperta w dziedzinie polsko-niemieckich stosunków majątkowych dra Kazimierza Kierskiego władze polskie w 1919 i 1920 roku zaniedbały przygotowania do akcji przejmowania prywatnego majątku niemieckiego podlegającego likwidacji. We wspomnianym okresie władze polskie powinny z wyprzedzeniem zorganizować urzędy likwidacyjne, przygotować projekty ustaw likwidacyjnych, sprawdzić i zarejestrować obiekty podlegające likwidacji oraz rozpocząć gromadzenie potrzebnych do niej kapitałów. Tymczasem, zdaniem dra Kazimierza Kierskiego, działania we wszystkich wymienionych sprawach były spóźnione. Pomimo wiedzy o planowanych zapisach traktatu wersalskiego i możliwym terminie jego wejścia w życie nie przygotowano koniecznych aktów prawnych, instytucji i kapitałów.

Prawo do likwidacji niemieckiego majątku prywatnego przyznano Polsce w momencie podpisania traktatu wersalskiego 28 czerwca 1919 roku, który uprawomocnił się 10 stycznia 1920 roku. Tymczasem pierwszą ustawę o rejestracji majątków niemieckich ogłoszono 22 marca 1920 roku, ustawę o likwidacji 9 sierpnia 1920 roku, a rozporządzenia wykonawcze dopiero 23 czerwca i 22 października 1921 roku. Szczególnie trudny do zrozumienia i usprawiedliwienia był długi okres pomiędzy uchwaleniem ustawy i wydaniem koniecznych do jej wykonania rozporządzeń. Dodatkowo ww. akty prawne w opinii Kazimierza Kierskiego były niejasne, a same pro-

32 APP, Dyrekcja Lasów Państwowych w Poznaniu, sygn. 65, k. 156.

33 APP, Majątek Krotoszyn – K. Thurn und Taxis, sygn. 111, k. 255.

cedury obciążone mnóstwem czynności formalnych i nadmiernym centralizmem. Wszystkie zasadnicze decyzje scentralizowano w Warszawie, pozbawiając komitety likwidacyjne niezbędnej w takich warunkach samodzielności i szybkości działania³⁴.

Ze względu na brak dokładnych danych dotyczących przejętych niemieckich lasów prywatnych możliwy jest jedynie szacunek w oparciu o dane z 1925 roku. Do tego roku zlikwidowano 93 wielkie majątki ziemskie o obszarze 70 tys. ha i 2,5 tys. osad kolonizacyjnych o obszarze 62 tys. ha. Biorąc pod uwagę, że w gospodarstwach mniejszych niż 20 ha powierzchnia lasów wynosiła niespełna 2%, a w wypadku wielkiej własności ziemskiej około 20%, można przyjąć, że przejęto około 1–1,5 tys. ha lasów należących do mniejszych gospodarstw i około 14 tys. ha lasów wielkiej własności. Największy prywatny kompleks leśny będący własnością ks. Thurn und Taxis, o powierzchni przekraczającej 13 tys. ha, przejęto ostatecznie dopiero w 1927 roku³⁵.

Proces urzędowej likwidacji majątku niemieckiego w Polsce, w tym przejmowania niemieckich lasów prywatnych, zakończył się wraz z podpisaniem przez Polskę i Niemcy 31 października 1929 roku tzw. umowy likwidacyjnej. Zgodnie z jej postanowieniami „oba rządy zrzekły się wszelkich roszczeń finansowych i majątkowych pozostających w związku z wojną lub traktatem wersalskim, wysuwanych przez państwo lub jego obywateli przed datą wejścia w życie Planu Younga”³⁶.

Jednak zanim doszło do podpisania powyższej umowy władze polskie zdołały przejąć wszystkie niemieckie lasy państwowe i znaczącą część niemieckich lasów prywatnych. Przejęcie lasów i ustanowienie polskiej administracji leśnej oraz polskiego ustawodawstwa w tym zakresie pozwoliło na ochronę polskich interesów. Przyczyniło się również do zatrzymania procesu dewastacji lasu, który wystąpił w okresie przejściowym, oraz wprowadzenia planowej gospodarki leśnej zarówno w lasach państwowych, jak i prywatnych.

34 K. Kierski, *Strażnica*, 400–40.

35 J. Krasuski, 1962, *Stosunki polsko-niemieckie 1919–1925*, Poznań, k. 282; J. Miklaszewski, *Lasy i leśnictwo w Polsce...*, tabele 8–10.

36 J. Krasuski, 1975, *Stosunki polsko-niemieckie 1919–1932*, Poznań, s. 327–328.

Tab. 4. Obszar lasów w powiatach województwa poznańskiego w ha w 1922 roku
 Tab. 4. The area of forests in the districts of Poznań Province in hectares in 1922

Powiat <i>County</i>	Lasy państwowe <i>National forests</i>	Lasy niepaństwowe <i>Non-national forests</i>	Ogółem <i>In total</i>
Bydgoszcz	41 272	4444	45 716
Chodzież	13 813	8801	22 614
Czarnków	15 858	14 898	39 756
Gniezno	520	1536	2056
Gostyń	–	5865	5865
Grodzisk	–	5555	5555
Inowrocław	17 391	2112	19 503
Jarocin	194	9275	9469
Kępno	2521	7845	10 366
Koźmin	–	3701	3701
Kościan	487	3963	4450
Krotoszyn	–	9408	9408
Leszno	2936	10 127	13 063
Międzychód	15 063	6244	21 307
Mogilno	2041	605	2646
Nowy Tomyśl	2680	18 616	21 296
Oborniki	17 280	8272	25 552
Odolanów	–	17 883	17 883
Ostrów Wielkopolski	921	5191	6112
Ostrzeszów	7454	8969	16 423
Pleszew	151	3907	4058
Poznań Wschód	2537	5113	7650
Poznań Zachód	242	5471	5713
Rawicz	1050	3739	4789
Śmigiel	1295	5758	7053

Śrem	3560	14 698	18 258
Środa	–	5888	5888
Strzelno	5676	718	6394
Szamotuły	14 902	14 255	29 157
Szubin	4015	12 349	16 364
Wągrowiec	3563	7348	10 911
Witkowo	5062	3747	8809
Wolsztyn	5964	13 678	19 642
Września	1565	3930	5495
Wyrzysk	3248	7869	11 117
Żnin	6382	695	7077
Razem	199 643	26 2473	462 116

Źródło: APP, MbDP, sygn. 224, s. 26–27.

PRZEJMOWANIE OBSZARÓW LEŚNYCH OD WŁADZ I OBYWATELI NIEMIECKICH W WIELKOPOLSCE W LATACH 1919–1922

Streszczenie

Traktat wersalski przyznał Polsce mienie ponemieckie, które znalazło się w jej granicach. Jego istotną część składową stanowiły lasy, zarówno te należące do państwa pruskiego i członków pruskiego domu panującego, jak i te należące do osób prywatnych narodowości niemieckiej, którym nie przysługiwało prawo do otrzymania obywatelstwa polskiego.

Artykuł omawia lasy województwa poznańskiego w granicach z 1919 roku, a następnie działania Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej, Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu i poznańskiego komisariatu Głównej Komisji Likwidacyjnej, zmierzające do przejęcia wspomnianych wyżej obszarów leśnych. Główne pytania badawcze dotyczą podstaw prawnych, procedur, wykonawców i rezultatów powyższego procesu.

Słowa kluczowe: traktat wersalski, lasy województwa poznańskiego, Główna Komisja Likwidacyjna

TAKEOVER OF FOREST AREAS FROM THE GERMAN GOVERNMENT AND CITIZENS IN WIELKOPOLSKA IN THE YEARS 1919–1922**S u m m a r y**

The Treaty of Versailles allowed to Poland the formerly German possessions. According to it they found their location within the Polish boundaries. The main part of the property were forests belonging to the state of Prussia and the members of the Prussian ruling house. Some forests were also privately owned by the Germans who were not entitled to receive Polish citizenship.

The article elaborates the forests of Poznan Voivodeship in the borders of 1919 and subsequently the activities of the Ministry of the former District of Prussia, the Provincial Governor's Office and the Poznan Office of the Central Liquidation Committee, who were leading up to the acquisition of the forest areas mentioned above.

The main research questions concern the legal foundations, procedures, executors and results of the above-mentioned process.

Keywords: Treaty of Versailles, forests of Poznan Region, the Central Liquidation Committee